

Андрій ФЕЛОНІЮК (Львів)

**ЄВГЕН ЗАВАЛИНСЬКИЙ – ПРИЗАБУТИЙ ТЮРКОЛОГ
(З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО СХОДОЗНАВЧОГО ОСЕРЕДКУ
ЛЬВОВА 1930-х – ПОЧАТКУ 1940-х РОКІВ)***

Досліджуючи ранній період наукової творчості Омеляна Прицака (1919–2006), який припадає на другу половину 1930-х – початок 1940-х рр., я виявив два листи вченого до історика о. Романа Луканя (1907–1943), надісланих 1941 р. у часі проходження військової служби з м. Слобідського (Кіровська область РРФСР) і Білої Церкви. У листі, датованому 9 січня 1941 р., О. Прицак писав: “Що з ор[ієнталістом] Завалинським? Якщо б в Отця (мається на увазі о. Р. Лукань. – А. Ф.) були вістки або адреса його, то просив би переслати, я в Київ писав”¹. Відповідно виникла потреба з’ясувати, хто ж такий Є. Завалинський. Окрім невеликих заміток у довідкових виданнях², фактично не виявив про цього вченого жодних відомостей.

Здивувала майже цілковита відсутність інформації про Є. Завалинського і водночас зацікавила перспектива дослідження його життєвого шляху та наукової діяльності. Як виявилось після опрацювання спеціальної літератури та архівних матеріалів, Євген Завалинський – постать нелегкої долі та непересічних наукових зацікавлень. Єдиний українець, який захистив докторат зі сходознавства у міжвоєнному Львові, тобто був єдиним цілком сформованим представником української орієнталістики у Львові, а відповідно уособлював собою, поряд зі своїм молодшим колегою О. Прицаком, український осередок сходознавчої науки 1930-х – початку 1940-х рр. у цьому місті. Чому єдиним сформованим? О. Прицак, приїхавши до Львова 1936 р., лише розпочав сходознавчі студії у галузі арабістики і тюркології. Через початок Другої світової війни він так і не зміг захистити дисертації, опублікувати

---

* Ідея написати розвідку про Є. Завалинського виникла під час розмови з Ярославом Романовичем Дашкевичем у лютому 2010 р., за кілька днів до його смерті. У процесі роботи над розвідкою виявилось, що саме він був першим в українській історіографії, хто досліджував наукову спадщину цього малознаного сходознавця.

¹ Фелонюк А. Два листи Омеляна Прицака до о. Романа Луканя від 1941 р. // Український археографічний щорічник. – К., 2009. – Вип. 13/14. – С. 692.

² Завалинський Євген // Енциклопедія української діаспори. – К.; Нью-Йорк; Чикаго; Мельбурн, 1995. – Т. 4: Австралія – Азія – Африка / Гол. ред. В. Маркус. – С. 82; Завалинський Євген Маріян // Українці Австралії: Енциклопедичний довідник / Ред. В. Шумський. – Сідней, 2001. – С. 179.

значніших наукових розвідок (автор лише кількох сходознавчих нарисів в українських газетах). Його утвердження як орієнталіста-фахівця відбудеться згодом, у другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. у Німеччині (Берлін, Геттінген, Гамбург). Натомість Є. Завалинський до 1939 р. захистив дисертацію, опублікував її окремою книгою, а також був автором кількох статей.

Хто ж такий Євген Завалинський?

Як зазначалося вище, повна інформація про його біографію та наукову творчість відсутня. У радянській історіографії про Є. Завалинського немає ні слова. На круглому столі з проблем української медієвістики, який відбувся в Кам'янці-Подільському у травні 1989 р., один із найавторитетніших українських істориків та сходознавців Ярослав Дашкевич (1926–2010) у доповіді “Україна і Туреччина. Дослідження взаємовідносин XV–XVIII ст.”, аналізуючи стан тюркологічних досліджень в Україні, акцентував увагу на Є. Завалинському як представникові львівського сходознавчого осередку 1930-х рр.³ У 1990 р. той же автор у статті, опублікованій у журналі “Советская тюркология”, пишучи про здобутки українських орієнталістів у публікації тюркомовних джерел, зосередився також на львівському осередку і згадав, окрім Омеляна Пріцака, Є. Завалинського. Я. Дашкевич зазначав: “...другой (перший – О. Пріцак. – А. Ф.) украинский тюрколог Е. Завалинский издал накануне Второй мировой войны сборник фрагментов турецких хроник по истории Украины XV–XVI вв.”⁴. О. Пріцак у тому ж році на першому круглому столі істориків (Славське) також говорив про Є. Завалинського як українського сходознавця, який першим перекладав тюркомовні (османські) джерела, що стосувалися історії України пізнього середньовіччя, і що він “...намагався дійти до найдавніших відомостей про Центрально-Східну Європу в турецьких джерелах”⁵. Побіжно Є. Завалинського у своїх дослідженнях згадав львівський сходознавець Ярема Полотнюк (нар. 1935 р.), акцентуючи увагу лише на тому, що він був завідувачем кафедри сходознавства у Львівському державному університеті ім. І. Франка перед німецько-радянською війною⁶.

В українській емігрантській літературі Є. Завалинський згадується як громадсько-культурний і церковний діяч української громади в Австралії. Український дослідник з Австралії Степан Радіон (нар. 1912 р.) у 1963 р.

³ Дашкевич Я. Р. Україна і Туреччина. Дослідження взаємовідносин XV–XVIII ст. // Проблеми української історичної медієвістики: Методичні рекомендації. Теоретико-практичні розробки (Кам'янець-Подільський, травень 1989 р.). – К., 1990. – С. 70.

⁴ Його ж. Тюркские источники об Украине XVI–XVIII вв.: Актуальные аспекты публикаций // Советская тюркология. – Баку, 1990. – № 3. – С. 23.

⁵ Проблеми дослідження історії України: Зб. матеріалів першого круглого стола істориків (Славське, вересень 1990). – Львів, 1993. – С. 182.

⁶ Полотнюк Я. Сходознавство у Львівському університеті // Східний світ. – К., 1993. – № 2. – С. 129; його ж. Коротка історія викладання східних мов у Львівському університеті // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна. – Львів, 2008. – Вип. 45. – С. 3.

опублікував невеликий нарис про нього, використовуючи відомості, подані самим Є. Завалинським, однак у нарисі є окремі неточності та помилки⁷.

У польській сходознавчій історіографії також спорадично згадували про Є. Завалинського, головним чином, його дві польськомовні праці “Польша у турецьких хроніках XV і XVI ст.” та “Збірки турецьких документів у бібліотеці Чарторійських у Кракові”. Відомі польські сходознавці Ананіуш Зайончковський (1903–1970) та Ян Райхман (1910–1975) писали про ці роботи Є. Завалинського у контексті дослідження османської дипломатики, знання про яку, на їхню думку, було б недостатнім без інформації, яка міститься у турецьких хроніках. Є. Завалинський поряд із Ольгердом Гуркою (1887–1955) єдині досліджували цей вид джерел у міжвоєнний період⁸. Тюрколог Влодзімеж Зайончковський (1914–1982), характеризуючи здобутки польських сходознавців у ділянці тюркології (як філологічного напрямку, який завжди домінував, так й історичного), згадав Є. Завалинського та його працю “Польша у турецьких хроніках XV і XVI ст.”⁹. У міжвоєнній Польщі Є. Завалинський був єдиним тюркологом (османістом) у напрямку “історія”. До нього працював лише аматор сходознавства Ян Гжегожевський (1845–1922), який публікував свої статті переважно наприкінці XIX – на початку XX ст.¹⁰. Позитивно про дослідження турецьких хронік Є. Завалинським відгукнувся відомий німецький сходознавець Бертольт Шпулер (1911–1990)¹¹. Інші згадки стосуються польськомовних наукових праць Є. Завалинського, але не характеризують його внеску до сходознавчої історіографії.

Дослідження архівних матеріалів надало змогу висвітлити головні віхи його життєвого шляху та наукової творчості до 1930-х – початку 1940-х рр.

Юнацькі роки

Євген Марко (Мар'ян) Завалинський народився 15 серпня 1911 р. у Львові в сім'ї Климентія Завалинського та Софії Кос, які на той час проживали на пл. Св. Антонія, буд. 11¹². А вже 20 серпня немовля охрестив отець

⁷ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ // Вільна думка. – Сідней, 1963. – Ч. 14–15 (713–714). – С. 10.

⁸ Zajczkowski A., Reychman J. Zarys dyplomatyki osmańsko-tureckiej. – Warszawa, 1955. – S. 126.

⁹ Zajczkowski W. Dorobek badań turkologicznych w Polsce // Bałkanistyka polska: Materiały z posiedzeń naukowych Komisji Bałkanistycznej przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN w latach 1972–1973. – Wrocław, 1974. – S. 136.

¹⁰ Zajczkowski W. Dorobek badań turkologicznych w Polsce... – S. 136; Козицький А. Львівська орієнталістика кінця XIX – першої третини XX ст. // Наукові записки ун-ту “Острозька академія”. Історичні науки. – Острог, 2002. – Вип. 2. – С. 209–210.

¹¹ Spuler B. Gesammelte Aufsätze. – Leiden, 1980. – S. 131.

¹² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ). – Ф. 201: Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів. – Оп. 4а. – Спр. 3381. – Арк. 68зв. Площа на сьогодні не існує. Знаходилася на збігу нинішніх вул. Солодової та Личаківської.

Володимир Гургула¹³ у церкві Успіння Пресвятої Богородиці¹⁴. Батько працював монтером телеграфних ліній, а мати була хатньою господинею¹⁵. Навчання розпочав у державній гімназії в Новому Сончі¹⁶. З третього класу почав учитися в українській державній чоловічій гімназії в Перемишлі, потім перейшов до Академічної гімназії у Львові¹⁷. Омелян Антонович (1914–2008), у майбутньому відомий меценат, гімназійний товариш Є. Завалинського, згадував, що той любив розмовляти на політичні теми, критикувати тогочасну польську політичну систему і тим самим впливав на формування його національного світогляду. Був одним з організаторів вивішування національного прапора на університеті в ніч на 1 листопада 1928 р. з нагоди десятої річниці Листопадового Чину¹⁸. На день іменин Юзефа Пілсудського (19 березня 1929 р.) Є. Завалинський разом із О. Антоновичем організували “акцію”, кинувши у гімназії під час урочистостей “смердючки” (скляний тюбик з сірчаною сполукою)¹⁹, за що перший був виключений із Академічної гімназії. Однак на наполягання директора гімназії Миколи Сабата (1867–1930) йому вдалося поновитися у “Філії” Академічної гімназії, фактично незалежній від “Головної” гімназії та 5 червня 1929 р. скласти іспит зрілості (матуру)²⁰.

За спогадами майбутнього відомого діяча ОУН Зиновія Матли (1910–1993), Є. Завалинський у гімназії симпатизував ідеології комунізму²¹. Натомість О. Антонович писав: “Із Завалинським, який став студентом і зі Львова, мабуть, виїхав, я вже більше не зустрічався. Вже роки пізніше, не пригадую, хто, говорив мені, що він почав схилитися в політичному спектрі на-

¹³ Цей священик, помічник пароха Успенської церкви, відомий тим, що єдиний із духовенства 31 травня 1916 р. відправляв Службу Божу на похороні Івана Франка.

¹⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 201. – Оп. 4а. – Спр. 3381. – Арк. 68зв.

¹⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 26: Львівський університет. – Оп. 15. – Спр. 758. – Арк. 636; Архів Львівського національного університету ім. Івана Франка (далі – Архів ЛНУ). – Ф. Р-119: Львівський державний університет ім. Івана Франка. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7. Станом на 1929 р. мати Є. Завалинського померла, оскільки її ім’я відсутнє в його студентських документах (ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 758. – Арк. 636).

¹⁶ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 6; Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛННБ). Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159. – Без пагінації; С. Радіон пише, що Є. Завалинський у Новому Сончі закінчив початкову школу ([Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10).

¹⁷ Там само.

¹⁸ Антонович О. Спогади. – К.; Вашингтон, 1999. – С. 112–113.

¹⁹ Там само. – С. 120–122.

²⁰ Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. – Філядельфія; Мюнхен, 1978. – С. 575; ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 6.

²¹ Матла З. Націоналістичне підпілля в Академічній гімназії в 1929–1930 рр. // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові... – С. 292.

ліво і пристав, принаймні ідеологічно, до комуни. Коли він був у Пласті, мені відомо, чи вже тоді, чи то по закінченні гімназії він поза Пластом теж належав до Союзу Української Націоналістичної Молоді чи навіть до організованого підпілля. Мені в той час так видавалося, і, можливо, так воно й було”²². Отож подибуємо різні думки про політичні уподобання і громадську позицію Є. Завалинського, які суперечать одна одній. Незаперечним є те, що він у гімназійні роки перебував у “Пласті” (входив до гуртка “Сизокрилі вірли” 51-го куреня ім. князя Святослава Хороброго)²³. Уже в студентські роки підтримував контакти з поетом і критиком Іваном Крушельницьким (1905–1934). Про це можемо судити з листа Є. Завалинського до І. Крушельницького, написаного перед 20 січня 1931 р. У ньому перший просить придбати кілька книг творів єврейських авторів, виданих Державним видавництвом України 1930 р., з метою подання їхніх оглядів, очевидно, у березневе число 1931 р. “Нових шляхів”²⁴. Таким чином, можна зробити припущення, що Є. Завалинський у студентські роки симпатизував лівим, радяно-фільським поглядам, які підтримували у середовищі авторів і редакції “Нових шляхів”.

Університет Яна Казимира

У 1929–1933 рр. Є. Завалинський навчався на гуманістичному факультеті Університету Яна Казимира у Львові²⁵. Нам не відомі мотиви, які спонукали молодого Є. Завалинського обрати саме сходознавчу спеціалізацію. Вибір був вдалим, оскільки Львівський університет у міжвоєнний період справедливо вважався найкращим центром орієнтальних досліджень у Польщі. В університеті на той час працювали всесвітньо відомі сходознавці – лідер львівських орієталістів, історик Середньої Азії, монголіст Владислав Котвич (1872–1944), арабіст, знавець історії Близького Сходу та Північної Африки Зигмунд Смогожевський (1884–1931), індолог Стефан Стасяк (1884–1962), семітолог о. Алекси Клявек (1890–1969), індоєвропеїст Єжи Курилович (1895–1978), з молодшого покоління: вірменіст Еугеніуш Слушкевич (1901–1981), семітолог Тадеуш Левіцький (1906–1992), алтаїст Мар’ян Левіцький (1908–1955). У Львові засновано Польське сходознавче товариство, яке видавало періодичний орган – “Rocznik Orientalistyczny” (до 1939 р. вийшло 14 томів), серію наукових праць “Collectanea Orientalia” (Сходознавча збірка) (до 1939 р. з’явилося 16 випусків) тощо²⁶.

²² Антонович О. Спогади. – С. 122.

²³ ЦДАЛ. – Ф. 389: Верховна пластова команда, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 620а. – Без пагінації.

²⁴ Там само. – Ф. 361: Крушельницький Антін. – Оп. 1. – Спр. 243. – Арк. 1–1зв.

²⁵ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 6. С. Радіон подає неточні роки навчання Є. Завалинського в університеті – 1929–1932 ([*Радіон С.*] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10).

²⁶ Про розвиток сходознавства у Львівському університеті міжвоєнного періоду див.: *Lewicki T. Orientalistyka lwowska przed pół wiekiem // Przegląd Orientalistyczny.* –

Під час навчання в університеті Є. Завалинський студіював головним чином тюркологію та арабістику (історична група) під керівництвом проф. З. Смогожевського (у 1929/30 – 1930/31 навчальних роках), а після його смерті у 1931/32 – 1932/33 рр. – виключно тюркологію у проф. В. Котвича²⁷. Відповідно, спершу спеціалізувався на кафедрі Близького Сходу Інституту орієнталістики²⁸, а після смерті З. Смогожевського – на кафедрі Далекого Сходу, яку очолював В. Котвич. З-поміж предметів історичного та філософського спрямування у трьох триместрах першого академічного року навчання Є. Завалинський слухав курси зі сходознавства у З. Смогожевського: “Загальна описова граматка класичної арабської мови” (також і три триместри другого академічного року), “Нарис арабської літератури”, “Нарис турецької літератури”, “Нарис перської літератури” (ці три курси також і в другому академічному році, а два перших і в третьому), “Географія і етнографія мусульманського Сходу”, відвідував “Просемінарії арабської філології” (також у другому та третьому академічному році), В. Котвича – “Історія турецького народу VI–XI ст.” та Могаммеда Садикбея Агабекзаде (1865–1944) “Арабська мова. Елементарний курс”, “Турецька мова. Початковий курс” (ці два курси слухав також у другому та третьому, а турецьку мову ще й у четвертому академічних роках) та “Мусульманська каліграфія”²⁹. У другому академічному році, окрім вищезгаданих курсів З. Смогожевського, прослухав також курси: “Інтерпретація арабських історичних текстів”, “Інтерпретація турецьких історичних текстів”, “Інтерпретація текстів 1001 ночі” (ці три курси відвідував також у третій рік навчання)³⁰. З лекцій В. Котвича прослухав: “Вступ до алтаїстичних студій”, “Вступ до монгольських студій” та “Алтаїстичний просемінарій”. Також вступ до мовознавства читав Є. Курилович, історію граматики гебрійської мови та вступ до гебрійсько-арамейської філології – о. А. Клявек³¹. На третьому році навчання слухав лекції З. Смогожевського з арабської поезії, В. Котвича з алтайської мови і народів, мон-

---

Warszawa, 1985. – Nr 1–4 (133/136). – S. 3–7; *Полотнюк Я.* Сходознавство у Львівському університеті. – С. 124–132; *його ж.* Коротка історія викладання східних мов у Львівському університеті. – С. 3–4; *Козицький А.* Львівська орієнталістика кінця XIX – першої третини XX ст. – С. 207–217; *його ж.* Історія Стародавнього Сходу у Львівському університеті міжвоєнного періоду // Наукові зошити Історичного факультету Львівського ун-ту. – Львів, 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 251–258.

²⁷ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 6; Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7.

²⁸ На це, наприклад, вказує засвідчення М. Левіцького на папері з печаткою кафедри: “Zaświadczam, że p. Zawaliński Eugenjusz zapisał wykłady z orientalistyki, zgodnie z programem studjów. M. Lewicki. Lwów, 30 września 1929” (ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 758. – Арк. 635).

²⁹ Там само. – Арк. 636зв.–637; Спр. 762. – Арк. 585зв.–586; Спр. 766. – Арк. 526–526зв.; Спр. 770. – Арк. 444зв.

³⁰ Там само. – Спр. 766. – Арк. 526–526зв.

³¹ Там само. – Спр. 762. – Арк. 585зв.–586.

гольської мови та пам'яток монгольської мови, о. А. Клявека з описової граматики гебрайської мови³². На останньому році навчання записався на курси Є. Кириловича “Історія перської мови” та В. Котвича “Інтерпретація монгольських історичних текстів”, “Турецькі рунічні тексти”, “Стислий огляд монгольської літератури” та “Тюркологічний семінар”³³.

В особовій справі Є. Завалинського зі студентських років знаходиться 9 свідоцтв про складені іспити впродовж 1931–1933 рр. з географії арабських країн, описової граматики арабської, турецької та перської мов, історії турецької літератури, загальної історії арабської, турецької та перської літератур, історії культури мусульманських народів, історичної географії та етнографії мусульманських країн³⁴. Отож особлива увага приділялася вивченню арабської та турецької мов, читанню та інтерпретації арабських і турецьких текстів, що засвідчило основну спеціалізацію Є. Завалинського зі сходознавства у часі навчання в університеті – арабістика та тюркологія (османістика). Упродовж 1929–1933 рр. Є. Завалинський відбув семінари з арабської та турецької філології під час 9-ти триместрів і лише після цього отримав право скласти іспит з політичної історії мусульманських країн з окремим оглядом історичної географії³⁵. Побічно він зацікавився алтайістикою, монголістикою, гебраїстикою та іраністикою, оскільки також здобув знання з алтайської, монгольської, гебрайської та перської історій, мов та літератур. Окрім З. Смогожевського та В. Котвича, меншою мірою його вчителями зі сходознавства в університеті можна назвати о. А. Клявека, Є. Куриловича та М. Садикбея Агабекзаде.

Загалом за результатами навчання Є. Завалинський мав зарахованих 12 триместрів, прослухавши в кожному з них не менше 7 лекційних годин³⁶. Іспити з вищеперерахованих предметів складав виключно на “добрю” і “дуже добру” оцінку. Такі ж оцінки отримав при складанні 5 магістерських іспитів у першій половині червня 1933 р.³⁷. Щоб підкреслити фаховість та різнобічність Є. Завалинського як сходознавця зауважимо, що він єдиний у червні 1933 р. складав усний іспит з описової граматики перської мови та склав його з найвищим, “дуже добрим”, результатом³⁸.

Навчання Є. Завалинського в університеті завершилося захистом магістерської роботи на тему “Облога Азова у 1695 р.” з “дуже доброю” оцінкою³⁹. Це дослідження він виконав у тюркологічному семінарі під керів-

³² Там само. – Спр. 766. – Арк. 526зв.–527.

³³ Там само. – Спр. 770. – Арк. 444–444зв.

³⁴ Там само. – Оп. 2. – Спр. 678. – Арк. 3–7, 10, 12–16.

³⁵ Там само. – Арк. 8.

³⁶ Там само. – Арк. 1.

³⁷ Там само. – Оп. 15. – Спр. 791. – Арк. 214, 221, 225, 227, 234.

³⁸ Там само. – Арк. 214.

³⁹ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 1; ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 678. – Арк. 1, 11зв., 17.

ництвом В. Котвича⁴⁰. У роботі автор розглядав облогу Азова московськими військами 1695 р. на підставі хроніки турецького історика Сілахдара Фіндіклілі Мехмет-аги (1658–1723). Тлумачення цієї історичної події за турецьким джерелом супроводжувалося коментарем, написаним на матеріалах європейського походження⁴¹. За відомостями протоколу екзаменаційної комісії, яку очолював декан факультету, дослідник історії мистецтва проф. Владислав Подляха (1875–1951), а членами були проф. В. Котвич і С. Стасяк, 12 червня 1933 р. Є. Завалинський склав письмово екзамен у галузі сходознавчих наук за спеціальністю тюркологія на тему “Розвиток потужності Османів” із “дуже доброю” оцінкою, а 16 червня – усний іспит, також із найкращим результатом⁴². На підставі рішення Ради виділу 28 червня 1933 р. отримав диплом магістра філософії у ділянці сходознавчих наук⁴³.

Після закінчення навчання в університеті Є. Завалинський продовжував вивчати східні мови. Так, у листі В. Котвичу від 24 лютого 1934 р. він писав, що під час перебування у Стрию “pracowałem nad beletrystycznymi tekstami tureckimi oraz nad językiem ormiańskim”⁴⁴. У особових листах з обліку кадрів 1940 р. Є. Завалинський зазначав, що добре володіє українською, польською, російською, турецькою, німецькою, арабською, французькою, слабше – англійською та перською мовами⁴⁵.

Докторські студії

Упродовж 1933–1935 рр. Є. Завалинський під керівництвом В. Котвича⁴⁶ написав дисертацію “Польща у турецьких хроніках XV і XVI ст.”⁴⁷. Є. Завалинський походив із незаможної сім’ї, тому постійно потребував державних стипендій для продовження наукової роботи. Після закінчення університету у вересні 1933 р. розпочав клопотання через В. Котвича щодо отримання міністерської стипендії на час докторських студій. 29 вересня того ж року Є. Завалинський, прохаючи свого наукового керівника про на-

⁴⁰ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 2. – Спр. 678. – Арк. 1, 17.

⁴¹ Там само. – Арк. 11. Магістерська робота не збереглася в архіві Львівського університету.

⁴² Там само. – Арк. 17.

⁴³ Там само. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 4, 6; Оп. 15. – Спр. 1384. – № 872; Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 1.

⁴⁴ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (далі – Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie). – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 51–51v.

⁴⁵ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 2, 4, 10.

⁴⁶ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 6–7.

⁴⁷ Там само. – Арк. 17–163 (машинописний примірник дисертації з його власноручними правками), 164–231 (машинописний примірник дисертації, який рецензував проф. о. А. Клявек). С. Радіон помилково вказує дату захисту (1934 р.) та назву роботи – “Вісті про Польщу і Східню Європу в турецьких джерелах до XV-го століття” ([Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10).

писання рекомендації, писав: “Przed kilku dniami wszcząłem starania o uzyskanie stypendjum ministerjalnego. Na tem stypendjum bardzo mi zależy, gdyż, jak JWP. Profesorowi o tem może wiadomo, stanowi ono dla mnie jedyny dostępny mi środek do kontynuowania studjów”⁴⁸. Справа з отриманням докторської стипендії успішно вирішилася, і 24 лютого 1934 р. Є. Завалинський повідомив про це В. Котвича, дякуючи йому за допомогу⁴⁹.

Спершу Є. Завалинський не міг визначитися з темою дослідження. У тому ж листі писав: “Zamyślam opracowywać stosunki polsko-tureckie w XVIII w. na podstawie dokumentów w Stambule”⁵⁰. Очевидно, у Туреччині йому міг би допомогти М. Садикбей Агабекзаде⁵¹. За умови наукової роботи у Стамбулі, для підробітку планував займатися журналістикою⁵². Однак з цієї закордонної поїздки нічого не вийшло. У наступному листі (10 березня 1934 р.) він роз’яснює докладніше, що волів би досліджувати турецько-польські стосунки на підставі свідчення мандрівника чи турецького посла у Польщі. “Przytem jednak, – зазначав Є. Завалинський, – będą się starał napisać pracę doktorską nie jedynie dla uzyskania stopnia doktora – ale żeby z tego dość skromnego zadania powstała rzeczywiście naukowa praca”⁵³. До літніх канікул 1934 р. планував добре освоїти турецьку мову та остаточно визначитися із темою, а після них приступити до написання роботи й підготовки до екзамену⁵⁴.

У листі від 26 грудня 1934 р. Є. Завалинський дякував В. Котвичу за високу оцінку частини праці, однак писав, що “źródła tur[eckich] w polskich archiwach nie będę mógł wykorzystać – nie znam paleografii ani dyplomatyki tur[eckiej]”⁵⁵. Натомість румунсько-латинські та угорсько-латинські джерела він міг опрацювати. З турецькими джерелами знайомився в опублікованому вигляді. Писав науковому керівникові, що на зимові місяці планує завершити їхнє опрацювання, а на весну 1935 р. приступити до остаточного оформлення роботи і здачі докторського іспиту⁵⁶.

У травні 1935 р. розпочався процес підготовки захисту дисертації. 11 травня Є. Завалинський передав її В. Котвичу⁵⁷, а 15 травня останній запропонував для оцінки роботи екзаменаційну комісію у складі: В. Котвича (головний референт), проф. С. Стасяка (корєферент) та проф. о. А. Клявека (референт додаткового предмета – арабської мови)⁵⁸. На засіданні Ради фа-

⁴⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 47.

⁴⁹ Ibidem. – К. 51.

⁵⁰ Ibidem. – К. 51v.

⁵¹ Ibidem. – К. 52v.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem. – К. 53.

⁵⁵ Ibidem. – К. 54v.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 1.

⁵⁸ Там само. – Арк. 10.

культету 22 травня представлено дисертацію та затверджено екзаменаційну комісію у запропонованому В. Котвичем складі⁵⁹. 30 травня дисертацію передано А. Клявеку на рецензію, яку він повернув 10 грудня⁶⁰. Замість С. Стасяка роботу для рецензії 6 листопада отримав медієвіст Теофіл Еміль Модельський (1881–1967), яку він прорецензував до 10 грудня⁶¹. Після трьох рецензій (В. Котвич подав свою оцінку 11 грудня) того ж дня на засіданні Ради факультету відбулося “uznanie” докторської праці Є. Завалинського⁶², а 14 грудня успішно пройшов двогодинний усний докторантський екзамен (examen rigorosum)⁶³. Тюркологія на іспиті була головним предметом, а арабістика (історична група) – додатковим⁶⁴. Після екзамену Є. Завалинський фактично став доктором філософії у галузі сходознавчих наук (doktor filozofii w zakresie nauk orientalistycznych). Однак формально Рада факультету затвердила цей ступінь 29 січня 1936 р.⁶⁵, а 12 лютого також прийняла ухвалу в справі надання Є. Завалинському ступеня доктора філософії, що дозволило деканові порушити клопотання перед ректором і Сенатом університету з проханням затвердити її⁶⁶. 19 лютого у повідомленні, адресованому ректором до деканату гуманістичного факультету, йшлося, що Сенат університету 17 лютого підтвердив рішення Ради факультету в цій справі⁶⁷. Промоція Є. Завалинському на доктора відбулася 15 червня 1936 р.⁶⁸. Зміст диплома вписано латинською мовою в “Альбом обліку докторських дипломів 1931–1937 рр.” й засвідчено підписами ректора університету, декана гуманістичного факультету та наукового керівника⁶⁹.

⁵⁹ Там само. – Арк. 1.

⁶⁰ Там само. – Арк. 1, 3, 12, 164.

⁶¹ Там само. – Арк. 1, 3.

⁶² Там само. – Арк. 1.

⁶³ Там само. – Арк. 2, 15. В інших джерелах дату екзамену подано по-різному. На першій сторінці опублікованої дисертації вказано 15 грудня (*Zawaliński E. Polska w kronikach tureckich XV i XVI w. – Stryj, 1938. – S. [2]*), а в автобіографії 1940 р. – 12 грудня (Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7).

⁶⁴ ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 2.

⁶⁵ Там само. – Арк. 1.

⁶⁶ Там само. – Арк. 14–15.

⁶⁷ Там само. – Арк. 14.

⁶⁸ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 81. В автобіографіях 1940 і 1942 рр. є розбіжності в даті промоції на доктора філософії: “промувався на доктора філософії 15.VI.1936 р.” (Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7), “1935 р. промовився на доктора філософії (із орієнтальної філології)” (ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159. – Без пагінації).

⁶⁹ “У нашій присутності Пан Євген Мар’ян Завалинський, польський громадянин, родом зі Львова, дотримавшись усіх приписаних законів, промується доктором філософії, що ми підтверджуємо цим протоколом для вічної пам’яті про справу. Львів 15 червня 1936 року” (ДАЛО. – Ф. 26. – Оп. 15. – Спр. 1356. – С. 507).

Дисертацію Є. Завалинський опублікував у Стрию⁷⁰ перед 28 червня 1938 р. у серії “*Collectanea Orientalia*”⁷¹. Про час друку книги у стрийській друкарні довідуємося з листа, датованого 28 червня 1938 р., до В. Котвича, у якому Є. Завалинський дякував своєму науковому опікунові за сприяння в її друці⁷².

На книгу 1939 р. з’явилася рецензія згаданого вже німецького сходознавця Б. Шпулера, в якій позитивно оцінено працю молодого львівського дослідника⁷³. Є. Завалинський у цій роботі на підставі восьми опублікованих хронік турецьких істориків XV–XVI ст., які йому були доступні у Львові або ж у копіях з бібліотек інших міст, висвітлив політику Османської імперії щодо Польського королівства, процес зближення політичних інтересів Османів та Ягеллонів упродовж XV ст. у Дунайсько-Придністровському регіоні, які закономірно переросли у військові протистояння. Робота складається з чотирьох розділів. У першому “Предмет і стан дослідження” автор пише про предмет дослідження, історіографію проблеми, характеризує джерельну базу та вживання терміна “поляки” у тогочасних османських хроніках. Другий розділ присвячено розгляду питання поширення політичного впливу Туреччини через Болгарію й Сербію на Волощину (початок XV ст.), що призвело до сусідства з Молдавією, яка в той час перебувала під протекторатом Польщі. У третьому розділі йдеться про польсько-угорське співробітництво в першій половині XV ст., що спричинило зіткнення інтересів Туреччини та Польщі, кульмінацією чого стало збройне протистояння, зокрема битва під Варною 1444 р., у якій, як відомо, загинув польський король Владислав III. Після цих подій турецький світ відкрив для себе Польщу, про яку до цього часу в джерелах зустрічалося обмаль відомостей. В останньому розділі книги – “Чорноморські справи” – Є. Завалинський висвітлює відносини Туреччини з Молдавією, захоплення першою у 1484 р. молдавських портових міст Кілії та Білгорода, опанування Османами в останній третині XV ст. Північного Причорномор’я, що все більше стало заторкувати інтереси Польського королівства і в недалекому майбутньому переросло у постійне політично-військове протистояння, яке тривало до початку XVIII ст. Автор приходить до цікавих висновків, наприклад, що визначальним чинником у формуванні польсько-турецьких стосунків була не Польща,

⁷⁰ Є. Завалинський постійно проживав у Стрию на вул. Колійній, 36 (*Rocznik Orientalistyczny* (1938). – Lwów, 1939. – Т. XIV. – S. 167), а під час докторських студій мешкав у Львові на вул. Курковій, 14, кім. 26 (ДАЛЮ. – Ф. 26. – Оп. 4. – Спр. 262. – Арк. 1). У 1940 р. вчений знову переїхав до Львова і оселився на вул. Валовій, 11, кв. 2 (Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 10зв.).

⁷¹ *Zawaliński E. Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.* – 58 s. Примірник книги, подарований Є. Завалинським бібліотеці НТШ, який тепер зберігається у Відділі україніки ЛННБ, містить посвяту: “Науковому Товариству Шевченка. Автор. 29.VI.38”.

⁷² *Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie.* – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 56.

⁷³ *Spuler Bertold.* [Rec.] *Zawaliński E. Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.* – Stryj, 1938. – 58 s. // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* – München, 1939. – Jahrg. 4. – Heft 1/2. – S. 166–167.

а Туреччина, тобто не Османи пристосовували свою політику до політики Ягеллонів, а навпаки. Військова акція захоплення згаданих двох морських портів Кілії та Білгорода 1484 р. була спрямована не проти Польщі, а проти Молдавії, але дуже непокоїла польських вельмож, які вбачали у цьому загрозу польським інтересам. На думку Є. Завалинського, турки вважали, що Молдавія втягує Польщу у коло своїх інтересів, а не навпаки. У книзі міститься ще низка важливих спостережень автора, які є цінними для історичної науки з огляду на використання турецьких джерел.

Після захисту докторської дисертації Є. Завалинський не отримав викладацької та наукової роботи в університеті. Важко судити чому, однак можна припускати, що на заваді стала його національність. У автобіографії 1940 р. він зазначав: “Не зважаючи на те, що я склав іспити з відзначенням – посади не одержав. Проте я не переривав наукової роботи та спеціалізувався в турецькій дипломатиці й палеографії”⁷⁴.

Наукові дослідження 1938–1939 рр.

Слід зауважити, що Є. Завалинський з метою вивчення східних мов, праці з рукописними та друкованими джерелами східного походження та літературою не оминав можливості скористатися з нагоди потрапити якщо не за кордон, то хоча б до Кракова й Варшави. Зрозуміло, що наукові стажування потребували матеріального забезпечення, яке могли надати лише польські державні установи.

Вченому вдалося отримати стипендію Національного фонду культури ім. Юзефа Пілсудського (Fundusz Kultury Narodowej), завдяки якій упродовж жовтня 1938 – вересня 1939 рр. він працював у краківських та варшавських архівах “головно над турецькими і татарськими документами до історії України”⁷⁵. Про можливість праці у краківських архівах Є. Завалинський повідомляв найвідомішому польському тюркологу того часу, професорові Ягеллонського університету Тадеушу Ковальському (1889–1948). В особистому архіві Т. Ковальського збереглося два листи Є. Завалинського, які висвітлюють їхні наукові зв’язки у 1938 р. У листі, написаному зі Львова 11 вересня 1938 р., Є. Завалинський, описуючи Т. Ковальському свої наукові плани, зазначав: “W bieżącym roku akad[emickim] Fundusz Kultury Narodowej udzielił mi zasiłku, dzięki czemu będę mógł pracować nie tylko we Lwowie. Zamierzam rozpocząć inwentaryzację tur[eckich] dokumentów właśnie w Krakowie, przede wszystkim dlatego, by móc pracować i przygotować się do dalszej pracy naukowej, pod kierownictwem JWPana Profesora”⁷⁶. Цитований вище лист не лише вка-

⁷⁴ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7.

⁷⁵ ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159. – Без пагінації; Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7, 9.

⁷⁶ Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. – Sygn. K III-4. – j. a. 78. – Без пагінації. Принагідно висловлюю вдячність працівникам Архіву науки Польської академії наук та Польської академії мистецтв у Кракові за надані листи.

зує на факт співпраці Є. Завалинського з відомим польським сходознавцем, а й свідчить про визнання наукових заслуг першого. Є. Завалинський просив поради у Т. Ковальського, яким чином надалі опрацювати османські джерела. Як переконаємося на підставі цього листа, він прагнув на даному етапі своєї наукової кар'єри описати турецькі документи у польських архівах і бібліотеках: “Zamierzam bowiem prowadzić, dalszy ciąg niejako, mej pracy z uwzględnieniem tur[eckich] dokumentów. Nie jest to możliwe bez uprzedniego z inventaryzowania turcików, znajdujących się w polskich bibliotekach i archiwach. Specjalne trudności sprawia mi odczytanie tur[eckich] dokumentów; półtoraroczna przerwa w studiach uszczupliła ponadto moje doprawdy niezbyt obfite turkologiczne wiadomości”⁷⁷. Є. Завалинський також просив Т. Ковальського апробувати ці наукові плани. Як довідуємося з другого листа, написаного 10 жовтня 1938 р., у зв'язку з об'єктивними обставинами (між іншим через затримку у виплаті грошей) приїзд до Кракова вчений відклав до 15 жовтня, через що шкодував, бо прагнув Т. Ковальському подякувати за допомогу⁷⁸. Отож Є. Завалинський розпочав стажування у Кракові 15 жовтня 1938 р., а його опікуном й керівником там був Т. Ковальський.

Наукові пошуки відбувалися успішно. У той час Є. Завалинський розпочав роботу над статтею про турецькі та татарські документи у Бібліотеці Чарторійських⁷⁹. 23 грудня 1938 р. він писав В. Котвичу, що завершує роботу над нею й 4 січня 1939 р. може її вислати⁸⁰. Остаточну роботу над статтею закінчив у лютому 1939 р. і тоді ж дав дослідження на апробацію Т. Ковальському, який схвально відгукнувся про нього⁸¹.

У листі від 12 грудня 1938 р. писав своєму науковому опікунові, що поміж роботи в архівах відвідав Сходознавчу комісію Польської академії вмінь, де слухав виступ Т. Левицького⁸². Через два місяці, 10 лютого 1939 р., писав, що працює у Кракові за старою системою⁸³. Окрім роботи у Бібліотеці Чарторійських, Є. Завалинський намагався сягнути до османських документів з приватних збірок. Так, у листі від 20 червня 1939 р. писав В. Котвичу, що до середини липня планує опрацювати приватні архіви у Ланьцуті, Дзікові та Сухій⁸⁴. Однак з листів не відомо, чи вдалося йому реалізувати свої наміри.

6 травня 1939 р. Т. Ковальський познайомив Є. Завалинського з відомим істориком Станіславом Котом (1885–1975)⁸⁵. Через кілька днів той представив Є. Завалинського Яну Домбровському (1890–1965), знаному польсько-

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 58v.

⁸⁰ Ibidem. – К. 60.

⁸¹ Ibidem. – К. 65v.

⁸² Ibidem. – К. 58.

⁸³ Ibidem. – К. 65v.

⁸⁴ Ibidem. – К. 76.

⁸⁵ Про це він писав 10 травня 1939 р. у листі до В. Котвича (Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. – Rkp 4602. – Т. 1. – К. 71).

му медієвістові, який був професором кафедри середньовічної історії Ягеллонського університету, секретарем Історичної комісії Польської академії вмінь, досліджував польсько-угорські відносини у середньовіччі, історію середньовічної Польщі та Угорщини, зв'язки Кракова з угорськими містами, через що мав тісні наукові зв'язки з угорськими істориками. Останній запропонував Є. Завалинському подати документи на здобуття угорської стипендії в Будапешті та обіцяв посприяти у цьому⁸⁶. Справа зі стипендією угорського уряду вирішилася успішно, бо Є. Завалинський 5 серпня 1939 р. зі Стрия писав В. Котвичу, що з огляду на отримання угорської стипендії з Міністерства релігії та освіти Польщі 27 липня йому написали лист з проханням повідомити, де зручно отримувати паспорт – у Стрию чи Кракові⁸⁷.

Ще в період очікування на стипендію Є. Завалинський писав В. Котвичу, що С. Кот говорив про нього з директором Національного комітету культури Станіславом Михальським про угорську стипендію і що той порадив після Будапешта поїхати до Стамбула, з тим, що комітет профінансує проживання у Туреччині⁸⁸. Як бачимо, у Є. Завалинського на літо 1939 р. склалися сприятливі умови продовження сходознавчих досліджень за кордоном (Угорщина, Туреччина). Наукові стажування поза Польщею для сходознавців були ознакою високого рівня професійності. Є. Завалинський стояв на шляху успішної наукової кар'єри, однак Друга світова війна перекреслила всі наукові плани. Початок війни застав Є. Завалинського у Варшаві, куди він приїхав з Кракова 25 серпня⁸⁹. Останній лист, писаний з Варшави до В. Котвича, датований 30 серпня⁹⁰, у якому між іншим він зазначав: якщо не вдасться виїхати до Угорщини – працюватиме у Варшаві⁹¹.

Результатом роботи у краківських архівах та бібліотеках, як зазначалося, стала стаття, опублікована в “Орієнталістичному річнику” за 1938 р. про збірку турецьких документів у Бібліотеці Чарторийських в Кракові⁹². У ній автор охарактеризував з джерелознавчої точки зору близько тисячі турецьких, кримських та калмицьких документів.

У вступній частині статті Є. Завалинський порушив проблему опису турецьких документів у архівах та на підставі історіографії зробив огляд османської документальної спадщини у різних країнах⁹³. Продовжує дослі-

⁸⁶ Ibidem. – К. 71.

⁸⁷ Ibidem. – К. 77.

⁸⁸ Ibidem. – К. 75.

⁸⁹ Ibidem. – К. 79.

⁹⁰ Ibidem. – К. 80–80v.

⁹¹ Ibidem. – К. 80v.

⁹² *Zawaliński E.* Zbiory tureckich dokumentów w bibliotece Czartoryskich w Krakowie // Rocznik Orientalistyczny. – 1938. – S. 113–135. С. Радіон помилково подає назву цієї статті: “Архіви турецьких документів в краківських бібліотеках” ([*Радіон С.*] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10).

⁹³ *Zawaliński E.* Zbiory tureckich dokumentów w bibliotece Czartoryskich w Krakowie. – S. 113–121.

дження аналіз турецьких документів у польських збірках, головним чином у Кракові та Варшаві, та історіографічний огляд з їх публікаціями та згадками. Автор зупинився на історії формування турецької збірки Бібліотеки Чарторийських у Кракові і прийшов до висновку, що вона сформувалася на базі архіву Тадеуша Чацького з Порицька, пулавської збірки князів Чарторийських та архівів Сенявських⁹⁴. У третій, заключній, частині роботи Є. Завалинський за видовою ознакою характеризував документи, оригінали яких сягають середини XVII ст., поділивши їх на: *османські документи* (фірмани султанів до польських королів (більше 50 оригіналів та копій), листи візирів до королів (бл. 25), листи турецьких вельмож різного рангу до польських урядовців (бл. 60 документів), документація турецьких посольств у Європі (10), польських посольств у Туреччині (бл. 150), акти різного характеру, які стосуються польсько-турецьких відносин (бл. 250), та документи, у яких йдеться про відносини Туреччини з іншими країнами); *кримські документи* (ханські ярлики до польських королів (бл. 70), листи кримських урядників до польських дигнітаріїв (20)); *калмицькі документи* турецькою мовою (10), які є фрагментом польсько-калмицького листування бл. 1653 р.⁹⁵. Завершує статтю велике резюме німецькою мовою.

У кінці 1930-х рр. Є. Завалинський написав також статтю “Поляки покровителі малярства у Туреччині”⁹⁶. Окрім публікованих досліджень, маємо згадку про його рукопис зі сходознавчої тематики. На початку 1937 р. Є. Завалинський підготував статтю про питання “przedmurza chrześcijaństwa”. Про це він повідомляв редактора “Нової зорі” Осипа Назарука, прохаючи його опублікувати її в цій газеті: “Маю виготовлену статтю, яка в цілком новому світлі ставить квестію «przedmurza chrześcijaństwa». Тому, що є в ній ряд нових тез і приносить багато несподіванок, врешті тому, що є в ній трохи полемічного і дискусійного матеріалу”⁹⁷. Однак О. Назарук відмовив, мотивуючи наповненістю редакційного портфеля часопису⁹⁸. С. Радіон писав, що Є. Завалинський перед війною на сторінках “Нової зорі” друкував “свої статті з українською історичною тематикою, сходознавством, переклади на українську мову творів східних авторів та нариси з історії українського сходознавства”⁹⁹. Насправді публікацій Є. Завалинського на шпальтах цього видання немає. Це, зрештою, підтверджує цитований вище лист Є. Зава-

⁹⁴ Ibidem. – S. 121–127.

⁹⁵ Ibidem. – S. 127–132.

⁹⁶ *Zawaliński E.* Polacy krzewicielami malarstwa w Turcji // *Kurier Literacko-Naukowy.* – Kraków, 1938. – Nr 48. – S. X–XI (Dodatek do Ilustrowanego Kuriera Codziennego. Nr 329).

⁹⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 359: Назарук Осип. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 11.

⁹⁸ “Львів, 21.I.1937. Високоповажаний Пане Докторе! Редакційна тека «Нової Зорі» така тепер заповнена, що залягають навіть пильні організаційні справи і дописи. Тому на нові праці редакція не рефлектує. З високим поважанням. О[сип] Н[азарук]” (ЦДІАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 11зв.).

⁹⁹ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

линського до О. Назарука і відповідь останнього. З листа Є. Завалинського дізнаємося також про те, що він вже раніше звертався до редактора “Нової зорі” з подібним проханням, оскільки розпочав свій лист словами: “Ще раз доведеться мені турбувати Вас моїми сходознавчими плянами”¹⁰⁰.

Наукові заслуги Є. Завалинського були помічені польськими сходознавцями. У 1939 р. його обрали членом Польського сходознавчого товариства¹⁰¹ (єдиний українець серед його членів). З такою пропозицією 1 березня 1939 р. до Управи товариства письмово звернулися голова товариства В. Котвич та секретар Є. Курилович¹⁰², а вже 2 березня “Zarząd postanawia wybrać członkiem czynnym krajowym dr Eugeniusza Zawalińskiego (Na wnioski T. Kowalskiego, J. Kuryłowicza i W. Kotwicza)”¹⁰³. Натомість С. Радіон чомусь пише, що Є. Завалинський, “як надзвичайно здібний лінгвіст, став членом Польського Мовознавчого Товариства, до якого приймали тільки визначних мовознавців”¹⁰⁴. Очевидно, С. Радіон переплутав мовознавче товариство зі сходознавчим.

Кафедра орієнталістики Львівського університету

З початком Другої світової війни та встановленням радянської влади в Західній Україні Є. Завалинський перервав наукове стажування у Варшаві та повернувся до Стрия, так і не зреалізувавши можливості наукового стажування у Будапешті та Стамбулі. З 15 жовтня 1939 р. він став учителем місцевої середньої школи, а вже 23 листопада перейшов на посаду завідувача навчальної частини цієї ж школи¹⁰⁵.

За радянської влади сходознавство у Львівському університеті інституційно скоротили лише до однієї кафедри. 29 жовтня 1940 р. її очолив українофіл С. Стасяк, офіційно затверджений на цій посаді наказом ректора 11 січня 1940 р.¹⁰⁶. Тоді ж (11 січня 1940 р.) посаду доцента кафедри орієнталі-

¹⁰⁰ ЦДАЛ. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 11.

¹⁰¹ Rocznik Orientalistyczny (1938). – S. 167. У “Енциклопедії української діаспори” помилково вказано – 1938 р. (Завалинський Євген // Енциклопедія української діаспори. – Т. 4. – С. 82).

¹⁰² “Do Zarządu Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego. Proponujemy na członka czynnego PTO dr Eugeniusza Zawalińskiego, który posiada poważną pracę drukowaną: «Polska w kronikach tureckich XV i XVI w.», drugą zaś będzie drukował w t. XVI RO” (Archiwum Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (Warszawa). – Без пагінації). Принагідно висловлюю вдячність Управі Польського сходознавчого товариства за надані документи.

¹⁰³ Archiwum Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego (Warszawa). – Без пагінації.

¹⁰⁴ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

¹⁰⁵ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7, 9зв.

¹⁰⁶ Там само. – Спр. 368. – Арк. 3, 11. В архіві Львівського університету є доповідна записка, складена 4 листопада 1939 р. В. Шаяном, Я. Кесслером та іншими на ім'я ректора Львівського університету у справі виключення з університету Є. Грубер і конфлікту з цього приводу В. Котвича, Я. Чекановського та Є. Кириловича з її вчителем українофілом С. Стасяком. Конфлікт виник 1936 р. і тривав до 1939 р., характеризувався

стики Львівського державного університету ім. І. Франка обійняв Є. Завалинський¹⁰⁷. Окрім Є. Завалинського і С. Стасяка, у той час на кафедрі працювало ще вісім осіб: доцентом – єврей Мойсей Голігер, старшими викладачами – азербайджанець М. Садикбей Агабекзаде, єврейка Єва Грубер (1908–?)¹⁰⁸, поляки М. Левіцький¹⁰⁹ та Т. Левіцький¹¹⁰, викладачем – українець Михайло Кнороз, лаборантами – єврей Яків Кесслер (1904 – після 1941)¹¹¹ та українець Володимир Шаян (1908–1974)¹¹². За відомостями Я. Полотнюка, після С. Стасяка Є. Завалинський (у Я. Полотнюка помилково названий Заволинським) очолив кафедру¹¹³. С. Радіон також зазначає, що Є. Завалинський “вів катедру туркології (sic!) Львівського Університету”¹¹⁴. Проте підтвердити ці відомості на підставі архівних матеріалів не вдалося.

Займаючи посаду доцента, Є. Завалинський продовжив наукові дослідження з османістики: “Працюю педагогічно й науково, займаюся вітками турецьких джерел про Україну й народи СРСР”¹¹⁵. Підтвердженням цих слів є наукові праці вченого цього часу. Так, у списку своїх досліджень, складеному 31 липня 1940 р., Є. Завалинський третім пунктом зазначив назву статті, яку подав до друку: “Що можуть дати українській історіографії турецькі джерела (друкується в Записках філологічного факультету ЛДУ)”. Однак її так і не було надруковано, принаймні у єдиних спільних “Записках” філологічного та історичного факультетів вона відсутня¹¹⁶. Також не побачила денного світла робота Є. Завалинського “Роль Османів у історії культури”, яка потрапила до Архіву Польської Академії наук у Варшаві¹¹⁷. Окрім цієї

дискредитацією С. Стасяка та його учнів, спробами закриття кафедри індійської філології та культури, яку він очолював. Очевидно, з огляду на приязне ставлення С. Стасяка до українців, а також через цю справу, його призначили керівником новоствореної кафедри орієнталістики. Детальніше див.: Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 478. – Арк. 2, 14–18.

¹⁰⁷ Там само. – Спр. 66. – Арк. 7, 9зв.; Спр. 3097. – Арк. 4, 10; Спр. 3099. – Арк. 4. В автобіографії 1942 р. помилково подано 1939 р. (ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159. – Без пагінації).

¹⁰⁸ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 478. – Арк. 14, 21.

¹⁰⁹ Там само. – Спр. 99. – Арк. 11–11зв.

¹¹⁰ Там само. – Спр. 100. – Арк. 1, 10зв.

¹¹¹ Там само. – Спр. 501. – Арк. 2, 3, 6зв.

¹¹² Там само. – Спр. 601. – Арк. 1, 3–4, 5, 6; Спр. 3097. – Арк. 4, 6. О. Прицак подає натомість лише трьох викладачів: С. Стасяка, Є. Завалинського та В. Шаяна (*Прицак О.* Орієнталістика // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина.* – Перевидання в Україні. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1871).

¹¹³ *Полотнюк Я.* Коротка історія викладання східних мов у Львівському університеті. – С. 3.

¹¹⁴ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

¹¹⁵ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 7.

¹¹⁶ Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного університету ім. І. Франка. – Львів, 1940. – Т. 1. – 255 с.

¹¹⁷ *Archiwum Polskiej Akademii Nauk* (далі – *Archiwum PAN*). – Sygn. I-4. – К. 1–5, 5а, 6–7, 9; *Przewodnik po zespołach i zbiorach Archiwum PAN. Stan na dzień 1 stycznia*

праці, у згаданій рукописній збірці знаходяться інші матеріали Є. Завалинського періоду роботи в радянському університеті (1940–1941): список книжок з 52 позицій, які він позичив до “туркологічної робітні з бібліотеки орієнталістичної кафедри”, сім аркушів виписок з турецьких джерел, а також картка із переліком усних питань для студентів другого та четвертого курсів університету¹¹⁸.

Адміністрація університету (проректор Кирило Студинський та вчений секретар Юрій Полянський) позитивно характеризували Є. Завалинського: “Имеет исследования по туркологии, заслуживает научной степени кандидата наук и звания и. о. доцента”¹¹⁹. Однак він так і не отримав вченого ступеня кандидата наук.

Під час роботи на кафедрі орієнталістики Є. Завалинський познайомився з Агатангелом Кримським, який у 1939–1941 рр. кілька разів відвідував Львів, читав лекції в університеті, брав участь у конференціях, зустрічався з українськими вченими. Радянська влада згадала про опального академіка у 1939 р., коли виникла потреба налагодження відносин з українською інтелігенцією присьднаної Західної України¹²⁰. Є. Завалинський згадував про А. Кримського: “Він прихав до Львова на одну наукову конференцію. На конференції не було нагоди зустрітися. Вибрався я до нього на другий день, він замешкав у готелі навпроти університету. Ми майже цілу ніч провели на розмові про українське літературне життя в Галичині. Договорилися, що підемо на могили українських діячів і письменників. Побули ми на гробі о. Шашкевича й Ів. Франка. Старенький перехрестився і помолився та розплакався. – «Це моє прощання з Франком. Я вже не буду тут більше...» На другий день він від'їхав до Києва. Я провів його на станцію. У Львові вже не судилося йому більше бути. Правда, ми провели пізніше не одну ніч у його квартирі в Києві”¹²¹.

Зберігся лист Є. Завалинського до А. Кримського, датований 15 березня 1941 р., у якому він докладно описує своє становище в університеті та несприятливі умови для наукової праці. Є. Завалинський планував переїхати на постійно до Києва з метою поглиблення своїх сходознавчих зацікавлень під керівництвом академіка¹²². Сприятливих умов для досліджень у

1977 r. / Opracowanie zespołowe pod kierunkiem Z. Kolankowskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. – S. 10 (“Papiery odnoszące się do ćwiczeń z turkologii w uniwersytecie lwowskim ok. 1940 r. (doc. dra Zawalińskiego), m. in. maszynopis pracy Rola Osmanów w dziejach kultury (niekompletny)”).

¹¹⁸ Archiwum PAN. – Sygn. I-4. – Без пагінації.

¹¹⁹ Архів ЛНУ. – Ф. Р-119. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 2.

¹²⁰ *Прицак О.* Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 118–119.

¹²¹ Спогад процитував С. Радіон ([*Радіон С.*] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10).

¹²² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. І. – Спр. 22990. – Арк. 1.

Львові вчений не бачив: “Про роботу наукову все таки тяжко говорити: 1) ні з ким порадитися, 2) брак матеріалів: 3) величезна нагрузка – 33 (!) години тижнево. Тим не менше хочу виготовити докторську працю і оборонити її ще можливо в цьому календарному році у Вас, в Києві. Та ледви чи зможу це виконати у Львові. Тяжко мені навіть самому вибрати остаточно тему. Маю їх дві на приміті: 1) на підставі Футуввег-наме – текст, переклад, про тодішній устрій і повстання османської держави: 2) турецькі матеріали до історії Хмельниччини”¹²³. Однак, ці плани перекреслила війна.

Війна та еміграція

З початком німецько-радянської війни у червні 1941 р., незважаючи на несприятливі обставини, Є. Завалинський не полишав наукової праці. С. Радіон писав, що “навіть у часі німецької окупації східної Європи він виїжджав закордон вивчати різні джерельні матеріали, у висліді чого написав наукову працю п[ід] н[азвою] “Значіння східних джерел для історії європейських країн”¹²⁴. З його автобіографії, написаної 15 березня 1942 р., довідуємося, що він віднедавна перебував у Берліні, де досліджував джерела, які стосувалися українсько-турецьких відносин. Є. Завалинський у згаданій автобіографії писав: “У березні 1942 р. одержав я дозвіл на виїзд до Райху і рішив використати цю обставину, щоби прослідити німецькі архіви в аспекті українсько-турецьких взаємин”¹²⁵. Автобіографія знаходиться серед паперів Івана Крип’якевича, які висвітлюють діяльність Кабінету історії України, який він очолював. Кабінет було засновано у кінці 1941 – на початку 1942 рр. як підрозділ Історичної секції напівлегально відновленого Наукового товариства імені Шевченка¹²⁶. Засновуючи Кабінет, І. Крип’якевич прагнув відновити та розширити дослідження загальних питань історії України, історіографії, джерелознавства, археографії, бібліографії тощо¹²⁷. У Кабінеті в 1942 р. працювали або мали до нього відношення, окрім старшого покоління істориків (Богдана Барвінського, Василя Гарасимчука, Мирона Кордуби,

¹²³ Там само. – Арк. 1зв.

¹²⁴ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10. На жаль, не вдалося з’ясувати докладніше про згадану працю, бо невідомо про інше дослідження Є. Завалинського, про яке пише С. Радіон, – “Значіння турецьких джерел для історії України” (Там само). Відомо лише, що вчений виголосив доповідь під такою ж назвою у 1963 р. під час святкування 90-ліття НТШ в Українському народному домі Мельбуерна (див. далі).

¹²⁵ ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папка № 159. – Без пагінації.

¹²⁶ ЦДІАЛ. – Ф. 309: Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 75зв.

¹²⁷ Про Кабінет історії України збереглися в архіві Івана Крип’якевича різноманітні документи, включно з автобіографіями, біографіями його працівників, планами і проєктами, звітами роботи (ЛННБ. Відділ рукописів. – Архів Івана Крип’якевича. – Папки № 150, 159. – Без пагінації).

Омеяна Терлецького), також і молодші: Микола Андрусак, Степан Білецький, Олександр Домбровський, о. Роман Лукань, О. Пріцак та інші. У листі до І. Крип'якевича, звітуючи про виконану роботу в Кабінеті, О. Пріцак згадує, що упорядкував також течки з автобіографіями істориків, серед яких і Є. Завалинського¹²⁸. На підставі цього факту можемо зробити висновок, що Є. Завалинський планував співпрацювати або реально співпрацював з іншими істориками, які гуртувалися навколо І. Крип'якевича у рамках Кабінету історії України.

Достеменно відомо, що на початку серпня 1942 р. Є. Завалинський перебував у Львові, бо п'ятого числа цього місяця у церкві Св. Онуфрія одружився із Софією Мурською (1921–1995), дочкою дипломата Володимира Мурського, який до своєї смерті 1935 р. виконував обов'язки представника Уряду УНР у Туреччині. Про їхнє весілля І. Крип'якевичу писав у згаданому листі О. Пріцак, який підтримував приятельські стосунки з Є. Завалинським: “З інших подій, треба згадати, що 5/VIII відбулося в церкві св. Онуфрія у Львові вінчання «турецької пари» др. Є. Завалинського і С. Мурської”¹²⁹. Майбутня дружина Є. Завалинського навчалася у Парижі та французькій гімназії в Туреччині, володіла французькою й турецькою мовами¹³⁰, у львівських часописах публікувала популярні нариси про Туреччину¹³¹.

У першій половині 1944 р., рятуючись від репресій “других советів”, Є. Завалинський емігрував до Франції. Маємо кілька фактів, які засвідчують присутність Є. Завалинського в Парижі. Після приїзду, щоб матеріально забезпечити сім'ю та вивчити французьку мову, влаштувався працювати на завод штучного добрива, потім – на фабрику помпових машин¹³². У 1947 р. в паризькому журналі “Соборна Україна”, редагованому Ільком Борщаком (1895–1959), опубліковано його статтю під псевдонімом “М. Зелинський” – “Турецькі джерела до історії України”¹³³. Нарис присвячений проблемі залучення тюркомовних джерел при вивченні історії України. Проведено огляд української тюркології та визначено внесок французів, німців, угорців, по-

¹²⁸ Там само. – Папка № 159. – Без пагінації.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ Завалинська (Мурська) Софія // Українці Австралії: Енциклопедичний довідник / Ред. В. Шумський. – Сідней, 2001. – С. 179.

¹³¹ Наприклад, див.: *Мурська С.* З мандрівки по Туреччині. Місця вічного спочинку // Літературно-науковий додаток “Нового часу”. – Львів, 1939. – Ч. 25 (88). – 19 черв. – С. III; *її ж.* Сали-Базар в Царгороді. Там, де збереглася стара Туреччина // Там само. – Ч. 32 (95). – 8 лип. – С. II.

¹³² Лист Володимира Завалинського до автора статті (26 жовтня 2010 р.).

¹³³ *Зелинський М.* [Завалинський Є.] Турецькі джерела до історії України // *Соборна Україна*. – Париж, 1947. – Ч. 1. – С. 9–11; Ч. 2. – С. 44–45; Ч. 3–4. – С. 75–80. На авторство Є. Завалинського вказує С. Радіон та Я. Дашкевич: [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10; *Дашкевич Я. Р.* Україна і Туреччина. Дослідження взаємовідносин XV–XVIII ст. ... – С. 70; *його ж.* Тюркские источники об Украине XVI–XVIII вв. ... – С. 28.

ляків, росіян та самих турків у вивчення й публікацію турецьких матеріалів. Охарактеризовано видову різноманітність цих документів, а також вказано на ті відомості, які вони можуть дати для історії України.

Є. Завалинський чи не перший серед українських сходознавців порушив питання дослідження історії українсько-турецьких і татарських взаємин XV–XVIII ст. на підставі османських і ханських джерел. У цій статті він переконливо писав: “Хто з українців цікавився турками й татарами, той судив наших мусульманських сусідів здебільшого на підставі нетурецьких і нетатарських джерел. Отже, він мав образ однобокий. Англієць, що хотів би писати історію України на підставі джерел неукраїнських, а, наприклад, польських чи російських, написав би не історію України, а її карикатуру. З цього здає собі кожний справу. Але, судячи турків і татарів за чужими, нетурецькими й нетатарськими джерелами, український читач чомусь не думає, що він має також карикатуру історії наших мусульманських сусідів”¹³⁴. Там також висловлено справедливе твердження, що “до останніх часів не було українського сходознавства”, маючи на увазі тюркологію. Є. Завалинський визнавав А. Кримського чудовим знавцем турецької мови, однак писав, що “його «Історія Туреччини», хоч і оригінальна й виявляє багато нових даних і цікавих поглядів, але все ж таки написана вона на підставі нетурецьких матеріалів, що знаходилися в бібліотеці ВУАН”¹³⁵.

Відомо, що Є. Завалинський 1948 р. навчався в найстаршій європейській вищій школі з вивчення та дослідження тюркських мов – Національній школі живих східних мов у Парижі (École nationale des Langues orientales vivantes)¹³⁶. “Там за півроку пройшов курс сходознавства й склав турецькою мовою іспит та дістав диплом тієї школи”¹³⁷.

Австралійський період життя

За відомостями Міжнародної організації у справах біженців, 20 грудня 1950 р. Є. Завалинський разом із дружиною та сином Володимиром (народився 18 січня 1944 р.) серед інших емігрантів відплив із портів міст Норденгама або Бремергафена (Німеччина) до Австралії. До порту Мельбурна корабель приплив більш як за місяць – 22 січня 1951 р.¹³⁸. Сім’я Завалин-

¹³⁴ Зелинський М. [Завалинський Є.] Турецькі джерела до історії України. – С. 9.

¹³⁵ Там само. – С. 10.

¹³⁶ Завалинський Євген // Енциклопедія української діаспори. – Т. 4. – С. 82. Про цю школу див.: Борщак І. Державна школа східних мов (1795–1945) // Соборна Україна. – Париж, 1947. – Ч. 1. – С. 22–23.

¹³⁷ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

¹³⁸ Інформацію взято із загального списку переселенців, які емігрували з Європи до Австралії, оприлюдненого Національним архівом Австралії. Див.: http://www.immigrantships.net/v10/1900v10/fairsea19510122_04.html#Archives. В окремих довідкових статтях помилково подано 1949 р. як дату переселення Є. Завалинського на Австралійський континент (Завалинський Євген // Енциклопедія української діаспори. – Т. 4. – С. 82).

ських оселилася у передмісті Мельбурна. Спершу Євген Завалинський працював за контрактом чорноробом на виноградниках. “Копав кілька місяців ями для «Стейт Електрисیتی Комішен»¹³⁹. У 1955 р. спробував отримати наукову посаду зі сходознавства в Мельбурнському університеті, згодом – в університеті Південної Австралії¹⁴⁰. Однак отримав відмову: “На жаль, ми зацікавлені лише лінгвістами далекосхідних мов”¹⁴¹. У нових життєвих реаліях Є. Завалинський відійшов від активних наукових досліджень з османістики, а зосередився переважно на громадсько-культурній роботі українців у Мельбурні. “Життєві умови не дозволяють новоприбулим на розгорнення наукової праці... на наукову працю залишаються тільки вечори й суботи”, – писав він¹⁴². У статті “Н.Т.Ш. в Австралії”, описуючи, між іншим, невтішний стан гуманітарної науки в рамках НТШ в Австралії, відсутність великих бібліотек, брак зацікавлення в австралійських університетів вивчати слов’янські країни, зазначав: “Немає тут (в Австралії – А.Ф.) навіть деяких основних енциклопедій. Я шукав за одним добре знаним історичним виданням. Воно добре знане в Європі, і знайдете його в кожній університетській бібліотеці (воно виходить вже понад сотку літ). Старалися мені допомогти, але в цілій Австралії немає ні одного тому”¹⁴³. Ця цитата опосередковано свідчить, що продовжувати свої попередні дослідження у царині сходознавства у вченого не було можливості. Проте він не полишав орієнталістику цілком. Про це свідчать назви трьох доповідей зі сходознавчої тематики, виголошених у 1960-х рр. перед зацікавленою українською громадою Мельбурна, хоча вони мали радше популярний, аніж науковий характер. Так, 24 серпня 1963 р. у рамках ювілейних заходів з відзначення 90-ліття Наукового товариства ім. Т. Шевченка для членів товариства і “широкого громадянства” в Українському народному домі в Мельбурні Є. Завалинський прочитав доповідь “Значіння турецьких джерел для історії України”¹⁴⁴, а на третій науковій конференції до Шевченківського року, яка відбувалася у Мельбурні 19–20 грудня 1964 р., виголосив доповідь “Що нового можуть принести для української історіографії східні джерела”¹⁴⁵. У 1966 р. виголосив третю доповідь зі сходознавства під назвою: “Сходознавство чи зацікавлення Сходом на Україні”¹⁴⁶.

Натомість учений займався популяризацією праць і творів з української історії та літератури, активно включився в організацію української школи,

¹³⁹ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

¹⁴⁰ Лист Володимира Завалинського до автора статті (26 жовтня 2010 р.).

¹⁴¹ [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10.

¹⁴² Завалинський Є. Н.Т.Ш. в Австралії // Українці в Австралії: Матеріяли до історії поселення українців в Австралії. – Мельборн, 1966. – С. 63.

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Там само. – С. 70–71; [Радіон С.] Євген Завалинський. Доцент, доктор – член НТШ... – С. 10; його ж. Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (1950–1975). – Другий наклад, змінений. – Мельбурн, 1993. – С. 88.

¹⁴⁵ Там само. – С. 95.

¹⁴⁶ Там само. – С. 112.

наукового (у рамках Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії) та церковного життя (як вірний Української греко-католицької церкви), кооперативного руху. Він так охарактеризував свою працю перших п'ятнадцяти років еміграції: “Д-р Є. Завалинський – видрукував у «Вільній Думці» в Австралії статті на шкільні теми та до історії нового українського письменства («Новий погляд на о. М. Шашкевича», «Характеристика Ю. Федьковича» та ін.). Редагує квартальник «Церква і життя», працює над українською хрестоматією”¹⁴⁷. Також з 1957 по 1966 р. Є. Завалинський – директор української братської школи ім. митрополита Андрея Шептицького в Мельбурні, яка спершу нараховувала п'ять класів (70 учнів)¹⁴⁸. За час його врядування створено ще два класи Школи українознавства і Педагогічної школи. Станом на 1963 р. у ній навчалось 155 учнів, через що вона вважалась однією з найбільших українських суботніх шкіл Австралії¹⁴⁹. До грудня 1967 р. редагував періодичний орган Української греко-католицької церкви в Мельбурні – ілюстрований часопис “Церква і життя”, який за його редакторства виходив накладом 3500 примірників¹⁵⁰. 3 жовтня 1965 р. у рамках маніфестації українців Мельбурна на захист українського народу та його культури виступив з доповіддю “Переслідування українських церков в Україні”¹⁵¹. У 1966–1967 рр. Є. Завалинський – член дирекції кооперативу “Дністер”, а 1967–1969 рр. – директор¹⁵².

Під 1950 р. згаданий як звичайний член НТШ в Австралії¹⁵³. Був одним з восьми звичайних членів НТШ в Австралії початкового періоду діяльності (1950–1953), які активно долучилися до його організації. На загальних зборах НТШ в Австралії 19 грудня 1964 р. обраний до складу нової Управи з повноваженнями організаційного референта. Перебував на цій посаді два терміни діяльності Управи (до 1 січня 1968 р.)¹⁵⁴. Також 19–20 грудня 1964 р. обраний заступником голови новозаснованого осередку у Вікторії та його організаційним референтом¹⁵⁵. 27 грудня 1967 р. переобраний лише як заступник голови осередку у Вікторії, виконував ці повноваження до 26 лютого 1972 р.¹⁵⁶ 9 квітня 1971 р. обраний членом контрольної комісії крайового

¹⁴⁷ *Завалинський Є.* Н.Т.Ш. в Австралії. – С. 71.

¹⁴⁸ *Українці в Австралії: Матеріяли...* – Мельбурн, 1966. – С. 700.

¹⁴⁹ Там само. – С. 701; *Сліпенька Т.* Українське шкільництво в Австралії // *Українці в Австралії: Матеріяли...* – Мельбурн, 1998. – Т. 2. – С. 581.

¹⁵⁰ *Українці в Австралії: Матеріяли...* – Т. 2. – С. 25.

¹⁵¹ *Радіон С.* Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (1950–1975). – С. 103.

¹⁵² *Болух М.* Українська кредитова кооператива “Дністер” (Мельбурн) // *Українці в Австралії: Матеріяли...* – Т. 2. – С. 895.

¹⁵³ *Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка за час від 9.4.1949 – 31.12.1953 р.* – Париж; Нью-Йорк; Торонто; Сідней, 1954. – С. 56.

¹⁵⁴ *Радіон С.* Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (1950–1975). – С. 108, 123.

¹⁵⁵ Там само. – С. 92–93.

¹⁵⁶ Там само. – С. 117, 174–175.

НТШ¹⁵⁷. Є. Завалинський також активно долучився до організації осередку НТШ в Аделаїді, зокрема вирішував організаційні питання з проведення установчих зборів у лютому 1965 р.¹⁵⁸. Брав активну участь в упорядкуванні книги “Українці в Австралії” (надрукована 1966 р.)¹⁵⁹, де опублікував дві статті: про діяльність НТШ та католицьку пресу в Австралії¹⁶⁰. За спогадами сина Володимира, ще в 1950-х рр. намагався отримати звання дійсного члена НТШ, однак йому відмовлено “через брак евіденції наукових робіт”¹⁶¹. Лише у 1975 р. обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (філологічна секція), станом на 1985 р. був одним з чотирьох дійсних членів НТШ в Австралії¹⁶².

У другій половині 1970-х – 1980-х рр. Є. Завалинський активної участі у громадському житті української діаспори Австралії не брав. Помер 17 липня 1993 р. у Мельбурні¹⁶³.

* * *

Є. Завалинський у другій половині 1930-х рр. – єдиний вчений львівської сходознавчої школи, який спеціалізувався в історичній тюркології (османістиці), спеціально вивчав польсько-турецькі та українсько-турецькі відносини у світлі турецьких джерел XV–XVIII ст. Один з перших в українській сходознавчій науці розпочав вивчення українсько-турецьких контактів пізнього середньовіччя і раннього Нового часу. Однак непрості життєві обставини 1940-х рр. змусили його відійти від сходознавчих зацікавлень і зосередитися лише на культурно-просвітницькій роботі. Без сумніву, значна частина його наукових праць у галузі орієнталістики залишилася не опублікованою, пропала або була розсіяна по рукописних збірках, а він сам належить до “втраченого покоління” українських вчених, які своє наукове становлення розпочали за несприятливих умов міжвоєнного періоду і потім, за невеликими винятками (наприклад, О. Прицака, який в майбутньому став ученим світової слави), не змогли завершити через війну і повоєнні емігрантські роки. Незважаючи на це, Є. Завалинський, поряд з О. Прицаком, уособлював собою українську сходознавчу науку у Львові 1930-х – початку 1940-х рр.

Вчений працював зі збірками турецьких документів у Львові, Кракові, Варшаві, Берліні, намагався дістатися до приватних архівів. Головна його мета полягала в описі цих матеріалів. На цьому шляху він зробив багато. Це був перший етап його наукової діяльності у галузі османістики, який так і

¹⁵⁷ Там само. – С. 149.

¹⁵⁸ Там само. – С. 99.

¹⁵⁹ Українці в Австралії: Матеріяли... – Мельбурн, 1966. – 862 с.

¹⁶⁰ Завалинський Є. Н.Т.Ш. в Австралії. – С. 61–63; його ж. Українська Католицька преса в Австралії // Українці в Австралії: Матеріяли... – Мельбурн, 1966. – С. 790–792.

¹⁶¹ Лист Володимира Завалинського до автора статті (26 жовтня 2010 р.).

¹⁶² Радіон С. Нарис історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Австралії (1950–1975). – С. 215.

¹⁶³ <http://www.fcmp.com.au/genealogicalresult.asp?offset=400700>

не був завершений через війну та еміграцію. Із задуманого здійснено лише опис турецьких документів у Бібліотеці Чарторийських у Кракові. Окрім студій османської спадщини у польських збірках, прагнув потрапити за кордон (Будапешт, Стамбул, Берлін) з метою ширших досліджень сходознавчої літератури та турецьких матеріалів, у яких містилися відомості про Україну та Польщу. Війна перешкодила цим планам, позбавила його можливості професійного зростання.

Є. Завалинський один з перших в українському сходознавстві порушив проблему вивчення українсько-турецьких та українсько-татарських взаємин пізнього середньовіччя та раннього Нового часу на підставі оригінальних османських і ханських матеріалів, а також зробив реальні кроки у цьому напрямку: опублікував до вимушеної еміграції зі Львова та Європи невелику книгу та три статті, які ґрунтовано саме на не відомих для української сходознавчої історіографії турецьких джерелах – хроніках і неопублікованих документах. У цих роботах вміщено багато нових відомостей османського походження про Україну та Польщу XV–XVIII ст., виявлено, описано багато тюркомовних документів у доступних йому рукописних збірках проведено їхню джерелознавчу характеристику. У цьому головна заслуга Є. Завалинського перед українською сходознавчою наукою загалом та тюркологією зокрема.

Андрій Фелонюк (Львів). **Євген Завалинський – призабутий тюрколог (З історії українського сходознавчого осередку Львова 1930-х – початку 1940-х років).**

У статті йдеться про призабутого сходознавця-тюрколога Євгена Завалинського (1911–1993), який поряд із Омеляном Прицаком уособлював український сходознавчий осередок у Львові 1930-х – початку 1940-х рр. Охарактеризовано коло наукових зацікавлень, які стосувалися українсько-турецьких та польсько-турецьких відносин XV–XVIII ст., досліджуваних Є. Завалинським на підставі турецьких джерел. Зосереджено увагу на переломних моментах його життя: навчанні в університеті Яна Казимира у Львові (1929–1933), написанні й захисті дисертації, присвяченої згадкам про Польське королівство у турецьких хроніках XV–XVI ст. (1933–1936), науковому стажуванні у Кракові та процесі здобуття стипендії для продовження сходознавчих студій у Будапешті (1938–1939), роботі на посаді доцента кафедри орієнталістики Львівського державного університету ім. І. Франка (1940–1941), діяльності в еміграції в Австралії (від 1951 р.).

Ключові слова: Євген Завалинський, сходознавство, тюркологія, львівський сходознавчий осередок, Туреччина, польсько-турецькі та українсько-турецькі взаємини.

Андрей Фелонюк (Львов). **Евгений Завалинский – полузабытый тюрколог (Из истории украинского востоковедческого центра Львова 1930-х – начала 1940-х годов).**

В статье говорится о полузабытом востоковеде-тюркологе Евгении Завалинском (1911–1993), который наряду с Омеляном Прицаком олицетворял украинский востоковедческий центр во Львове 1930-х – начале 1940-х гг. Охарактеризован круг научных интересов, которые касались украинско-турецких и польско-турецких отношений XV–

Євген Завалинський – призабутий тюрколог..

XVIII вв., досліджуваних Є. Завалинським на основі турецьких джерел. Сосредоточено увагу на переломних моментах його життя: навчання в університеті Яна Казимира в Львові (1929–1933), написання і захист дисертації, присвяченої згадкам про Польське королівство в турецьких хроніках XV–XVI вв. (1933–1936), науковій стажировці в Кракові і на процесі отримання стипендії для продовження вивчення сходознавства в Будапешті (1938–1939), роботі в якості доцента кафедри орієнталістики Львівського державного університету ім. І. Франка (1940–1941), діяльності в еміграції в Австралії (з 1951 р.).

Ключові слова: Євгеній Завалинський, сходознавство, тюркологія, львівський сходознавчий центр, Туреччина, польсько-турецькі і українсько-турецькі взаємовідносини.

Andrii Feloniuk (Lviv). **Yevhen Zavalynsky – an Unfairly Neglected Turcologist: (From the History of Ukrainian Oriental Lviv Centre of 1930s and early 1940s).**

The article refers to an unfairly neglected orientalist-turcologist Yevhen Zavalynsky (1911–1993) who along with Omelian Pritsak represented the Ukrainian Oriental Centre in Lviv in 1930s and early 1940s. The author focuses on Zavalynsky's scientific interests concerning the relations between Ukraine and Turkey, and also between Poland and Turkey from the 15th to the 18th centuries based on Turkish sources. The article underlines the crucial points of Zavalynsky's life: his studying at John Casimir Lviv University (1929–1933), his writing and defense of the thesis dedicated to study of the Polish Kingdom in Turkish Chronicles from the 15th to the 16th centuries (1933–1936), scholarly internship in Cracow and his receiving the scholarship for continuation of oriental studies in Budapest (1938–1939), his work as an associated professor at the department of oriental studies in Ivan Franko Lviv State University (1940–1941), as well as his activity after his emigration to Australia (since 1951).

Key words: Yevhen Zavalynsky, orientology, turcology, Lviv Oriental Centre, Turkey, relations between Turkey, Poland, and Ukraine.

